DEVIANT XULQ PAYDO BO‘LISHIDA OILAVIY OMILLAR TA’SIRI

Bahromova Zulayho Bahodirovna
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Maqolada o‘smirlar orasida deviant xulqning shakllanishiga ta’sir etuvchi oilaviy omillar va ularni bartaraf etishda pedagogik yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilingan. O‘smirlik davrida paydo bo‘ladigan psixologik va ijtimoiy o‘zgarishlar, shuningdek, oilaviy muhitning shaxs xulq-atvoriga ta’siri ilmiy adabiyotlar asosida yoritilgan. Tadqiqotda oilaviy qoniqish darajasi, ota-ona nazorati, emotsional qo‘llab-quvvatlash va oilaviy nizolarning deviant xulq shakllanishidagi o‘rni ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Deviant xulq, oilaviy omillar, oilaviy qoniqish, ota-ona nazorati, pedagogik yondashuv, ijtimoiy moslashuv, emotsional qo‘llab-quvvatlash, oilaviy muhit, xulq-atvor.

Kirish. O‘smirlar orasida deviant xulq-atvorning ortib borishi jamiyatning ijtimoiy barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatayotgan dolzarb muammolardan biri sifatida qaralmoqda. O‘smirlik davri shaxs rivojlanishining eng murakkab bosqichlaridan biri bo‘lib, bu davrda organizmda jismoniy, ruhiy va ijtimoiy o‘zgarishlar faol kechadi. Shu bilan birga, o‘smirlar maktab, oila, tengdoshlar muhiti hamda keng ijtimoiy muhitdan kelib chiqadigan turli talab va bosimlar ta’sirida bo‘ladi. Ushbu omillar yetarli darajada nazorat qilinmasa, og‘ishgan xulqning shakllanishiga zamin yaratishi mumkin.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, so‘nggi yillarda yoshlar orasida ijtimoiy me’yorlardan chetga chiqish holatlari, ya’ni deviant xulqning turli ko‘rinishlari — zo‘ravonlik, huquqbuzarlik, maktab intizomiga rioya qilmaslik hamda zararli odatlarga moyillik kabi muammolar sezilarli darajada ortib bormoqda. Bunday holatlar nafaqat alohida shaxsning kelajakdagi hayotiga, balki jamiyatning umumiy xavfsizligi va barqaror rivojlanishiga ham jiddiy xavf tug‘diradi.

Adabiyotlar tahlili. Alekseyeva L. S.disfunktsional oilalarning quyidagi turlarini ajratib turadi: 1) ziddiyatli; 2) axloqsiz; 3) pedagogik qobiliyatsiz; 4) asotsial. Bochkareva G.P.oilalarni ajratib turadi: 1) ota-onalar nafaqat befarq, balki qo‘pol, bolalariganisbatan hurmatsiz bo‘lgan noqulay hissiy muhit bilan; 2) uning a’zolari o‘rtasidahissiy aloqalar bo‘lmagan, munosabatlarning tashqi farovonligi bilan bolaning ehtiyojlariga befarqlik. Bunday hollarda bola oiladan tashqarida hissiy jihatdan mazmunli munosabatlarni topishga intiladi; 3) nosog‘lom axloqiy muhit bilan, buerda bolaga ijtimoiy istalmagan ehtiyojlar va qiziqishlar singdiriladi, u axloqsizturmush tarziga jalb qilinadi.

Baerunas Z. V.deviant xatti-harakatlarning paydo bo‘lishiga hissa qo‘shadigan tarbiyaviy vaziyatlarning variantlarini ta’kidlaydi: 1) bola uchun ongli ta’lim jarayonining yo‘qligi; 2) ta’limda yuqori darajadagi bostirish va hatto zo‘ravonlik, odatda o‘spirinlik davrida o‘zini to‘liq qamrab oladi; 3) bolaning mustaqilligi uchun xudbin sabablarga ko‘ra mubolag‘a; 4) ota-onalarning kelishmovchiligi tufayli tarbiyadagi tasodifiylik.

Lichko A. E.oiladagi 4 ta noqulay vaziyatni aniqlaydi:

1) turli darajadagi giper-himoya: bolalarning ichki hayotining barcha ko‘rinishlarida (uning fikrlari, his-tuyg‘ulari, xatti-harakatlari) oilaviy zulmga sherik bo‘lish istagidan;

2) gipo-himoya, ko‘pincha beparvolikka aylanadi;

3) oilaning "butini" yaratadigan vaziyat-bolaning har qanday istagiga doimiy e’tibor va juda kamtarona muvaffaqiyatlar uchun haddan tashqari maqtov;

4) oilada "Zolushka" ni yaratadigan vaziyat – ota-onalar o‘zlariga va kam bolalarga katta e’tibor beradigan ko‘plab oilalar paydo bo‘ldi[1].

So‘rovda qatnashgan 100 nafar huquqbuzar o‘smirdan 92 nafari (Specptu, Kolpino) o‘ta noqulay sharoitda o‘sgan: 40 foizi to‘liq bo‘lmagan oilalarda o‘sgan; 11 foizida ikkala ota-ona ham

[1] S. A. Belicheva"Profilaktik psixologiya asoslari", Moskva, 1993, 19-sahifa

ota-ona huquqlaridan mahrum etilgan; 19 foizida tekshiruv vaqtida eng yaqin qarindoshlari ozodlikdan mahrum etilgan joylarda bo‘lgan. O‘quvchilarning ota-ona oilalarining 88 foizida kamida bitta ota-ona spirtli ichimliklarni suiiste’mol qilganligi qayd etilgan. Ota-onalar tomonidan to‘liq e’tiborsizlik, nazoratsiz xatti-harakatlar, o‘spirinning keyingi taqdiridagi befarqlik 76% hollarda qayd etilgan.

O‘smirlik davrining birinchi bosqichida (10-11 yoshda) bola o‘ziga nisbatan juda tanqidiy munosabat bilan tavsiflanadi. O‘g‘il bolalarning taxminan 34 foizi va qizlarning 26 foizi (D. I. Feldshteynning so‘zlariga ko‘ra) o‘zlariga mutlaqo salbiy xususiyatlarni berishadi, bu esa salbiy xususiyatlar va xatti-harakatlarning, shu jumladan qo‘pollik, shafqatsizlik, tajovuzkorlikning ustunligini ta’kidlaydi. Shu bilan birga, ushbu yoshdagi bolalarda jismoniy tajovuzkorlik ustunlik qiladi va bilvosita tajovuzkorlik eng kam namoyon bo‘ladi. Og‘zaki tajovuz va negativizm rivojlanishning bir bosqichida.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda o‘smirlar orasida deviant xulqning shakllanishiga ta’sir etuvchi oilaviy omillarni o‘rganish hamda ularni bartaraf etishda pedagogik imkoniyatlarni aniqlash maqsadida kompleks yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida nazariy va empirik usullar uyg‘un holda qo‘llanildi.

Tadqiqot davomida umumta’lim maktablarida o‘smirlar bilan bevosita kuzatishlar olib borilib, ularning xulq-atvori va oilaviy muhit ta’siri o‘rganildi.

Tahlil va natijalar. “Qiyin bolalar” tushunchasi urushdan oldingi davrda keng tarqalgan edi. Bu fanda emas, balki kundalik hayotda paydo bo‘lgan. Bir muncha vaqt bu tushuncha yo‘q bo‘lib ketdi va 50-60-yillarda yana paydo bo‘ldi. Hozirgi vaqtda bu atama ta’lim psixologiyasida mustahkam o‘rnashgan.

Nostandart, g‘ayritabiiy xatti-harakatlarga ega bolalar deyiladi "qiyin bolalar". Qulaylik uchun ular "deviant xatti-harakatlar"qisqartmasidan foydalanadilar. Og‘ish darajasi va darajasi ko‘pincha sinov va eksperimental usullar bilan belgilanadi.

O‘ziga nisbatan vaziyatli salbiy munosabat o‘spirinning ikkinchi bosqichida (12-13 yoshda) saqlanib qoladi, bu asosan boshqalarning, ham kattalar, ham tengdoshlarning baholari bilan belgilanadi. Bu yoshda negativizm eng aniq namoyon bo‘ladi, jismoniy va og‘zaki tajovuzning o‘sishi qayd etiladi, tajovuzkorlik esa bilvosita, garchi u yosh o‘spiringa nisbatan o‘zgarishni ta’minlasa ham, unchalik aniq emas.

1-jadval

10-15 yoshdagi o‘spirinlarda tajovuzkorlikning turli shakllarining namoyon bo‘lishi.[3]

Yosh guruhlari	Agressivlik shakllari, %		
	jismoniy	bilvosita	og‘zaki
10-11 yoshli o‘smirlar	49%	32%	44%
12-13 yoshli o‘smirlar	56%	48%	51%
14-15 yoshli o‘smirlar	61%	51%	72%

Berilgan ma’lumotlarni tahlil qilish (1-ilova) shuni ko‘rsatadiki, 10-11 yoshli bolalarda tajovuzkorlikning jismoniy shakllari ustunlik qiladi. Negativizm, ayniqsa, yosh bilan tez sur’atlar bilan o‘sib bormoqda. Voyaga etganida, o‘spirinlarda og‘zaki tajovuz tobora ko‘proq namoyon bo‘ladi.

O‘smirlik davrining uchinchi bosqichida (14-15 yoshda) o‘spirin o‘zining shaxsiy xususiyatlarini, xulq-atvor shakllarini mos yozuvlar guruhlarida qabul qilingan ma’lum normalar bilan taqqoslashi kuzatiladi. Shu bilan birga, ularning og‘zaki tajovuzkorligi birinchi o‘ringa chiqadi, bu 12-13 yil ko‘rsatkichlaridan 20% va 10-11 yil ichida deyarli 30% ga oshadi. Jismoniy va bilvosita tajovuzkorlik, shuningdek, negativizm darajasi ahamiyatsiz ravishda oshadi.

O‘z-o‘zidan paydo bo‘ladigan tengdoshlar kompaniyalari darajasi va manfaatlariga yaqin bo‘lgan o‘spirinlarni birlashtiradi. Guruh deviant qadriyatlar va xulq-atvor usullarini mustahkamlaydi va hatto rivojlantiradi, shaxsiy rivojlanishga kuchli ta’sir ko‘rsatadi, ularning xatti-harakatlarini tartibga soladi. O‘smirlar tomonidan yo‘qolgan masofa hissi, qabul qilinadigan va qabul qilinmaydigan tuyg‘u oldindan aytib bo‘lmaydigan voqealarga olib keladi. Istaklarni zudlik bilan qondirish, qiyinchiliklardan passiv himoya qilish, mas’uliyatni boshqalarga o‘tkazish istagi bilan ajralib turadigan maxsus guruhlar mavjud. Ushbu guruhlardagi o‘spirinlar o‘rganishga beparvolik, yomon ishlash, jasorat va o‘z vazifalarini bajarmaslik bilan ajralib turadi: uy atrofida har qanday vazifa va topshiriqlarni bajarishdan, uy vazifalarini tayyorlashdan yoki hatto darslarga borishdan har qanday yo‘l bilan qochish, bunday o‘spirinlar juda ko‘p "ortiqcha vaqt"oldida. Ammo bu o‘spirinlar bo‘sh vaqtlarini mazmunli o‘tkaza olmasliklari bilan ajralib turadi. Bunday o‘spirinlarning aksariyati shaxsiy sevimli mashg‘ulotlariga ega emaslar, ular bo‘limlarda va to‘garaklarda qatnashmaydilar. Ular ko‘rgazma va teatrlarga bormaydilar, juda kam o‘qiydilar va O‘qilgan kitoblarning mazmuni odatda sarguzasht-detektiv janridan tashqariga chiqmaydi.

Bo‘sh vaqt o‘smirlarni yangi "hayajon" izlashga undaydi. Alkogolizatsiya va giyohvandlik o‘spirinlarning deviant turmush tarzi tarkibiga chambarchas bog‘liqdir. Ko‘pincha o‘spirinlar spirtli ichimliklarni ichish bilan o‘zlarining "xizmatlarini" nishonlaydilar: muvaffaqiyatli sarguzashtlar, bezorilik harakatlari, janjallar, mayda o‘g‘irliklar. Agressiv jinoyatlar uchun sudlangan o‘spirinlar orasida 90% mast holda sodir etilganligi aniqlandi[1].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqotda o‘smirlar orasida deviant xulqning shakllanishiga ta’sir etuvchi oilaviy omillar hamda ularni bartaraf etishda pedagogik yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilindi. O‘tkazilgan adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlik davrida shaxs xulq-atvorining shakllanishida oilaviy muhit muhim va hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Ilmiy adabiyotlarda ham o‘smir shaxsining shakllanishida oilaviy muhit hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi qayd etiladi. Oila insonning birlamchi ijtimoiylashuv muhiti bo‘lib, undagi munosabatlar, tarbiya uslubi va psixologik iqlim o‘smirning xulq-atvori va qadriyatlar tizimiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, deviant xulqning yuzaga kelishida oilaviy omillarni o‘rganish va ularni bartaraf etishda pedagogik imkoniyatlarni aniqlash muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alekseeva L. S. Semya i deviantnoe povedenie podrostkov. – Moskva: Pedagogika, 2003.
2. Bochkareva G. P. Psixologiya i sotsialnaya pedagogika sem’i. – Moskva: Prosveshchenie, 2001.
3. Baerunas Z. V. Vospitatel’nye situatsii i formirovanie lichnosti podrostka. – Sankt-Peterburg, 1998.
4. Feldshteyn D. I. Psikhologiya sovremennogo podrostka. – Moskva: Institut prakticheskoy psikhologii, 1999.
5. S. A. Belicheva"Profilaktik psixologiya asoslari", Moskva, 1993, 20-sahifa
6. Lichko A. E., Popov Yu. V."O‘smirlarda huquqbuzarlik, alkogolizm va giyohvand moddalarni suiiste’mol qilish", Moskva, 1988, 23-24 betlar
7. Tarxova L."Bolani qamoqdan va paneldan qanday himoya qilish kerak", Moskva, 1997, 27-sahifa
8. Ananyev B. G."Shaxs haqida, ta’lim ob’ekti va sub’ekti sifatida" / / Tanlangan psixologik ishlar, Moskva, 1980, 2-jild, 10-bet
9. Stepanov V. G."Qiyin maktab o‘quvchisi psixologiyasi", Moskva, 1998, 5-sahifa
10. Isaev D. D., Juravlev I. I., Dementiev V. V., Ozeretskovskiy S. D. "o‘ziga qaram bo‘lgan xatti-harakatlarning turli shakllari bo‘lgan o‘spirinlarning xatti-harakatlarining tipologik modellari", Sankt-Peterburg, 1997, 16-bet

[1] Kulagin L. G."Qiyin bo‘lgan o‘smirlar haqida" / / Sovet pedagogikasi, 1991, no 6, 141142 sahifa